

manlılar'la iyi ilişkiler kuruldu ve karışıklık olarak elçi teati edildi. Abdülazîz Han'ın ölümünden sonra mahallî beyler bağımsızlıklarını ilân ederek hânedanın otoritesinin sarsılmasına sebep oldular. Ülke ekonomik ve siyasî açıdan bir çöküş dönemine girdi. 1681'de Hîve Hanı Ebû'l-Gâzî'nin oğlu Enûşe Han Buhara'yı zaptederek yağmaladı ve adına hutbe okuttu. Özellikle Sübhan Kulı Han zamanında (1682-1702) Özbek kabileleri Canoğulları aleyhine güçlendiler. Enûşe Han bu dönemde Mâverâünnehir'in merkezî bölgelerini üç defa işgal ettiği gibi iki defa da Semerkant'ı ele geçirdi. Sübhan Kulı Han zamanında da Osmanlılar'la iyi ilişkiler sürdürüldü. Bu hükümdar II. Ahmed'in cülûsu münasebetiyle Abdülmü'min adlı bir elçinin başkanlığında kırk kişilik bir heyeti İstanbul'a göndermiş, tebriklerini arz ederek hediyeler sunmuştur. (*Nâme-i Hümâyûn*, nr. 5, s. 119-124).

Ubeydullah Han (1702-1711) merkezî hükümeti güçlendirmek ve devlet otoritesini yeniden tesis etmek istedi. Fakat takip ettiği ekonomik politika 1708'de isyana sebep oldu. 1710'da Fergana vadisi Buhara ile bağlantısını kopararak Hokand Hanlığı'nı oluşturdu. Ubeydullah Han 1712'de öldürülünce hanlık beylikler halinde parçalandı. Beylikler birbirleriyle savaşa girdiler. Halefi Ebû'l-Feyz'in otoritesi Buhara ve civarıyla sınırlı kaldı. Gerçek otorite, Özbek asıllı Mangıt kabilesi reisi ve saray nazırı Atalık Muhammed Hakîm Bey'e geçti. Otorite boşluğundan faydalanan göçebe Kazaklar bazı yöreleri işgale başladılar. Âsi Özbek kabileleri de bu karışıklıklardan istifade ederek yedi yıl boyunca Mâverâünnehir'i ve özellikle Buhara'yı yağmaladılar. Bu yüzden pek çok aile yurdunu terketmek zorunda kaldı. 1730'da Kazaklar geri çekildi. 1740'ta Nâdir Şah Buhara'yı işgal etti. Canoğulları Hükümdarı Ebû'l-Feyz Han, Nâdir Şah'a itaat arzetti. O da Ebû'l-Feyz Han'ı yerinde bıraktı. Amuderya nehri sınır kabul edildi ve Canoğulları'nın Nâdir Şah'ın emrine Özbek ve Türkmenler'den oluşan 20.000 kişilik bir birlik vermesi kararlaştırıldı. Bu olaydan sonra Buhara tamamen Nâdir Şah'ın kontrolü altına girmiş oldu.

1747'de Nâdir Şah ve Ebû'l-Feyz Han'ın öldürülmelerinden sonra Canoğulları hânedanı yeniden bağımsızlığına kavuştuysa da ülkede gerçek hâkimiyet Mangıtlar'dan Atalık Muhammed Rahîm'in eline geçti. Son Canoğulları hükümdarı Ebû'l-Gâzî (1757-1785) sadece ismen han idi.

Bu arada Afganistan Devleti'nin kucusu Ahmed Şah Dürrânî 1770'te Buhara üzerine yürüdüysede her iki hükümdar "hamiyyet-i İslâmiyye'ye binâen" savaşımadılar; Amuderya sınır kabul edilerek bir barış antlaşması imzalandı. Bu durum 1785 (bazı tarihçilere göre 1789) yılına kadar sürdü. Bu tarihten itibaren Canoğulları tarihe karıştı ve yerlerini, Ebû'l-Gâzî Han'ın kızıyla evli olan Mangıt reisi Murad Ma'sûm Şah'ın kurduğu Mangıtlar hânedanı aldı.

En güçlü dönemlerinde Semerkant, Buhara, Fergana, Bedahşan ve Belh'e hâkim olan Canoğulları, Sünnî bir hânedan oldukları için İran'ın Şiîliği yayma gayretlerine karşı verilen mücadelelerde önemli rol oynadılar. Bu dönemde edebiyat dili Özbek Türkçesi'nden çok Farsça idi ve tarih sahasında önemli eserler verildi.

BİBLİYOGRAFYA :

- BA, *Nâme-i Hümâyûn*, nr. 5, s. 119-124; Feridun Bey, *Münşeat*, II, 281-282, 358; Silâhdar, *Tarih*, I, 673; Zambaur, *Manuel*, s. 273; A. Zeki Velidî Togan, *Bugünkü Türkîli Türkistan ve Yakın Tarihi* (İstanbul 1942-47), İstanbul 1981, s. 198-202; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/2, s. 254-260; S. Lane-Pool, *The Mohammadan Dynasties*, Beyrut 1966, s. 274-275; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı Tarihine Âid Belgeler Telhisler (1597-1607)*, İstanbul 1970, s. 79-80; A. Vambéry, *History of Bokhara*, Nendeln 1979, s. 304-346; R. Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Attila/Cengiz Han/Timur* (trc. Reşat Uzmen), İstanbul 1980, s. 448-449; Mehmet Saray, *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasî Münasebetler 1775-1875*, İstanbul 1984, s. 7-22; B. Spuler, "Central Asia From the Sixteenth Century to the Russian Conquests", *CHIs*, I, 470 vd., 484-485; a.mlf., "Djânids", *EI*² (İng.), II, 446; R. D. McChesney, "The Reforms of Bâqî Muhammad Khân", *CAJ*, XXIV (1980), s. 69-84; a.mlf., "Abd al-Mo'men b. 'Abdallâh", *Elr*, I, 129-130; J. Audrey Burton, "Who were The first Ashtarkhânîd Rulers of Bukhara?", *BSOAS*, LI/3 (1988), s. 482-498; Mirza Bala, "Buhârâ", *IA*, II, 768; V. Minorsky, "Nâdir", *IA*, IX, 26; W. Barthold, "Şeybânîler", *IA*, XI, 457; a.mlf. — [R. N. Frye], "Bukhârâ", *EI*² (İng.), I, 1295; Yuri Bregel, "Bukhara", *Elr*, IV, 517-518.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

CANTACASIN

(ö. 1538'den sonra)

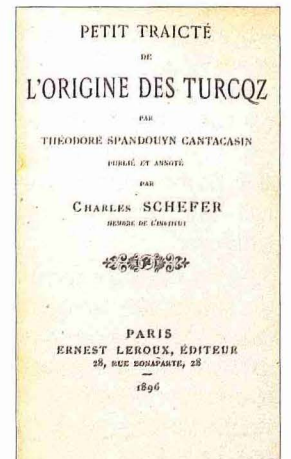
**Batlılar tarafından
Osmanlılar hakkında kaleme alınan
ilk eserlerden birinin yazarı.**

Muhtemelen Rum kökenli bir İtalyan olup asıl adı Theodoro Spandoni'dir (Spandugino, Spandugino). Cantacasin lakabı annesinin mensup bulunduğu, Bizans'ın bir imparator (VI. Ioannes [1347-1355])

çıkaran ünlü Kantakuzenos ailesinden kaynaklanır. Kitabının İtalyanca aslında İstanbul olduğu ve bu imparator soyundan geldiği belirtilmektedir. İstanbul'un fethinden (1453) sonraki yıllarda kardeşi Alessandro buraya yerleşerek ticaretle uğraşmaya başlamış, fakat 1499'da Venedik Cumhuriyeti ile Osmanlı Devleti arasında savaş çıkınca gözetimine alınarak mallarına el konmuş ve bu arada üzüntüsünden ölmüştür.

1502'de kardeşinin mallarını geri almak için İstanbul'a giden Cantacasin Venedik'e döndükten sonra bir süre ticaretle uğraştı. Venedik ile Fransa arasındaki ilişkilerin bozulması üzerine Fransız elçisinin yakın dostu olduğu ileri sürülerek Fransa'ya sürgüne gönderildi. Cantacasin buradan Roma'ya gitti ve Papa X. Leon'u (1513-1521) Osmanlılar'a karşı bir Haçlı seferi açması için ikna etmeye çalıştı; ancak başarılı olamadı. Oluşan ayrıntılı bilgi verdiğinden dolayı 1526'da Mohaç Muharebesi'ne katıldığı sanılır. Kanûnî Sultan Süleyman'ın Viyana Kuşatması'ndan (Ekim 1529) az sonra İstanbul'a gidip Osmanlı Devleti ve Türkler'e dair bilgiler topladı. İtalya'ya döndüğünde Toscana bölgesine geçerek Floransa'nın 50 km. uzağındaki Lucca'ya yerleşen Cantacasin'in 1538'den sonra doksana yaşlarında burada öldüğü tahmin edilmektedir.

Cantacasin İstanbul'a yaptığı birinci seyahatinin arkasından yazdığı Türkler hakkındaki kitabının 1519'da yayımlanan Fransızca tercümesinde, bu eseri kardeşinin mallarını kurtarmak için gittiği İstanbul'da hazırladığı ve bu hususta Osmanlı Devleti'nin ileri gelenlerinden iki kişinin kendisine yardımcı olduğu bildirilmektedir. Kitabın yeni baskısını yapan Ch. Schefer'e göre bu iki kişi Mesih Paşa (ö. 1501) ile Hersekzâde Ah-

Cantacasin'in
Petit
traicté de
l'origine
des Turcqs
adlı kitabının
iç kapağı

med Paşa'dır (ö. 1517). Ancak bu tahminlerden Mesih Paşa ile ilgili olanı doğru değildir. Çünkü Cantacasin İstanbul'a bu vezirin ölümünden sonra gitmiştir.

Schefer, Cantacasin'in yazdığı *Dell'origine e costumi dei Turchi* adlı kitabın yazma bir nüshasının Fransa'da Montpellier Üniversitesi'nin Tıp Fakültesi Kütüphanesi'nde bulunduğunu (MS, nr. 389) bildirmektedir. Bu eserin Balarin de Riconis tarafından yapılan Fransızca tercümesinin iki yazması yine Schefer'in bildirdiğine göre Paris'te Bibliothèque Nationale'de (nr. 5640, 14.681), bir üçüncüsü de Chantilly'de Duc d'Aumale Kütüphanesi'ndedir. Fransızca tercüme eserin İtalyanca aslından otuz yıl önce (1519) yayımlanmıştır; dolayısıyla bunun içinde Cantacasin'in sonradan yazdığı zeyil yoktur. Schefer'in tesbitine göre bu baskının bilinen tek nüshası Chantilly Kütüphanesi'ndedir. Daha sonra aynı tercüme Etienne Denise tarafından 1556'da tekrar basılmıştır. Bu ikinci baskının sonuna, aynı yıl N. Moffan tarafından Latince olarak yazılan ve Paris'te basılan Kanûnî Sultan Süleyman'ın büyük oğlu Şehzade Mustafa'nın öldürülmesi hakkındaki bir metnin Fransızca'ya tercüme edilerek eklendiği görülmektedir.

Kitabın orijinal İtalyanca metni iki defa basılmıştır. İlk baskı *Theodoro Spandugino della casa regale de Cantacusini, ...delle historie et origine de principi di Turchi, ordine della corte, loro rito et costumi...* (Kantakuzenos hânedanından Theodoro Spandugino'nun Türkler'in tarihi ve hükümdarlarının menşei ile saraylarının nizamı, örf ve âdetleri hakkında...) başlığını taşımaktadır (Lucca 1550). İkinci baskı ise bir yıl sonra daha değişik bir biçimde ve metni biraz farklı olarak Floransa'da yapılmıştır. İtalyanca baskılarda, Cantacasin'in 1538'de kitabının sonuna eklediği, Mısır'da Ahmed Paşa'nın (Hain) isyanından (1524) V. Charles'in Cezayir seferine (1535) kadar geçen dönemi içine alan bir zeyil de yer almaktadır. Yazma nüshası Paris'te Bibliothèque Nationale'de bulunan bu zeyilde Safevî Hükümdarı Şah İsmâil ile oğlu Şah Tahmasb'a da birkaç sayfa ayrılmıştır.

Eserin Fransızca tercümesinin Schefer tarafından hazırlanan yeni baskısı *Petit traicté de l'origine des Turcz* adıyla 1896 yılında Paris'te yapılmıştır. Bu baskıda metne Schefer'in çok âlimane bir üslûpla, fakat metotsuz, çapraşık ve zor anlaşılır biçimde yazdığı yetmiş yedi say-

falık bir önsöz ile çeşitli notlar ve F. Antoine Geuffroy'un (Geuffré) ilk baskısı 1542'de yapılan *Description de la court du Grand Turc* adlı kitabından alınan Türkler'in fetihlerine dair bir bölüm de eklenmiştir.

Schefer'in yayımladığı şekliyle Cantacasin'in kitabı iki bölümden meydana gelmektedir. Bunların birincisi, Osmanlılar'ın tarih sahnesine çıkışlarından II. Bayezid devrinin sonlarına doğru 1510 yılına kadar geçen olayları anlatan özet halinde bir tarihçedir (s. 1-55). Çok daha geniş olan ikinci kısımda ise (s. 55-264) Osmanlı devlet idaresi ve saray düzeni hakkında bilgiler verilmiştir. Türkçe ad ve unvanlar çok bozuk bir imlâ ile Rumca'yı andırır biçimde yazılmış olmakla beraber (meselâ casnatarbassi = hazinedarbaşı, spacoillains = sipahioğlanı, silictarbassi = silâhtarbaşı ve allophasotbassi = ulûfecibaşı gibi) kitabın bu kısmı konu itibarıyla daha önemlidir. Bu bölümde önce devlet teşkilâtındaki bütün makamlarla saray hizmetlileri hakkında kısa bilgiler verilmiş, daha sonra kıyafetler, oruç, hac, kadılar, dinî görüşler, nikâh, sünnet, okul, kurban gibi konular üzerinde durulmuştur. En sonda da Türkler'in yiyecekleri, cenaze törenleri, mezarları vb. hakkında açıklamalar yapılarak XVI. yüzyıl başlarındaki Türk hayatı bir yabancıncının görebildiği kadarıyla Batı insanına anlatılmaya çalışılmıştır.

Cantacasin'in kitabı, Schefer'in bol hâşyelerine rağmen yeniden işlenmesi gereken önemli bir kaynaktır. Fransa ve İtalya'daki bütün yazma ve basma nüshalar gözden geçirilerek hazırlanacak tenkitli bir baskı, Osmanlılar'ın erken dönemlerinde Türk devlet teşkilâtı ile günlük hayatın Batılılar tarafından nasıl görüldüğünü ortaya koyacaktır.

BİBLİYOGRAFYA :

Théodore Spandouyn Cantacasin, *Petit traicté de l'origine des Turcz* (nşr. Ch. Schefer), Paris 1896, nâşirin önsözü.

SEMAVİ EYİCE

CANTINEAU, Jean

(1899-1956)

Sâmî diller üzerindeki çalışmalarıyla tanınan Fransız şarkiyatçısı.

Epinal'de (Vosges) doğdu. Çocukluğu Paris yakınlarındaki Saint-Cloud'da geçti. Orta öğrenimini Saint Louis'de tamamladıktan sonra Aix-en-Provence'da

Jean
Cantineau

klasik diller üzerine lisans (1924) ve yüksek lisans (1926) yaptı; ayrıca Ecole Pratique des Hautes Etudes'den ve Ecole du Louvre'dan diploma aldı (1928, 1929).

1928-1933 yılları arasında üyesi olduğu Institut Français de Damas adına, Ârâmî dil ve kültürünü benimsemiş Arap kökenli eski Nabatîler'in oturduğu bölgede, arkasından da Palmira'da (Tadmür) araştırmalar yaparak Ârâmîce'nin Nabatî ve Tadmürî lehçelerini inceledi. 1933'ten sonra Kuzey Afrika'ya geçerek Cezayir Üniversitesi'nin Edebiyat Fakültesi'nde Sâmî diller ve genel dil bilimi üzerine dersler verdi. Bu arada Sorbonne Üniversitesi'ne sunduğu *Le dialecte arabe de Palmyre* ve *Grammaire du palmyrénien épigraphique* adlı tezlerle doktor unvanını aldı (1935); ertesi yıl da Cezayir Üniversitesi'ndeki çalışmalarıyla profesör oldu. Bu üniversitede bir fonetik laboratuvarı açtı. 1947 yılına kadar görevini sürdürdükten sonra Fransa'ya dönerek Paris'teki Ecole Nationale des Langues Orientales Vivantes'ta yeni kurulan Doğu Arapçası kürsüsünün başına geçti. Burada 1954 yılına kadar çalışan Cantineau, hayatının son dönemlerinde yerleştiği Paris yakınlarındaki Sainte-Genève-des-Bois'da 8 Nisan 1956 tarihinde öldü.

Académie des Inscriptions et Belles Lettres, Société Asiatique, Société Linguistique de Paris, Groupe Linguistique d'Etudes Chamito-Sémitiques, Deutsche Morgenländische Gesellschaft ve Linguistic Society of America gibi çeşitli bilim kuruluşlarına üye olan Cantineau ünlü *Orbis* mecmuasının da yayın kurulunda idi.

Eserleri. Cantineau'nun Arapça dil bilimi, Arap lehçeleri, genel dil bilimi, Sâmî dil bilimi ve yazıtları hakkında olmak üzere dört grupta toplanabilecek eserlerinin başlıcaları şunlardır: 1. *Le Nabatéen*. Nabatî dili ve grameriyle ilgili iki